

A *hogy* nélküli *lehet* használatáról

1. Bevezetés. A témáról a 2010-es években több tanulmány is megjelent (GUGÁN 2015; DEME–GUGÁN–SASS–MÁDY 2017; BENŐ–HEGEDÜS 2019). Írással hozzájuk csatlakozom.

Először illő és célszerű tisztáznom, mit értek a *hogy* nélküli *lehet* használatán. Kiindulásul az olyan összetett mondat szolgál hozzá, amelyben a *lehet* igéhez mint modális főmondathoz *hogy* kötőszós mellékmondat csatlakozik alanyi alárendeléssel. (Vö. ÉrtSz. *lehet* I. 5. c.) Például: *Lehet, hogy elmegyünk kirándulni.* Az ilyen tagmondatkapcsolatban a közlés lényegét a mellékmondat fejezi ki. A főmondatnak az a szerepe, hogy jelezze: a mellékmondatbeli tartalom nem tény, hanem lehetőség; úgy is mondhatjuk, hogy a *lehet* függő lehetőséget jelző, tartalomváró főmondat (HADROVICS 1969: 195). (Az ÉrtSz. szócikkében az említett jelentésárnyalatnak ez a meghatározása: ’<főmondat értékű használatban alanyi mellékmondattal:> elképzelhető, feltételezhető, megeshetik, megtörténhetik; meglehet, talán’.)

Mind GUGÁN KATALINNAK (2015), mind a BENŐ–HEGEDÜS szerzőpárosnak (2019) a tanulmányában főszerephez jutott az a jelenség, hogy a mellékmondatból a *hogy* kötőszó elmaradhat, és ennek különféle következményei lehetnek. Mindkét tanulmány azt állítja, hogy a *hogy* törlése után előálló helyzet kétféleképpen elemezhető (GUGÁN 2015: 45–48 és a nyomán BENŐ–HEGEDÜS 2019: 189). GUGÁN KATALIN nyilván a generatív és történeti szemléletű megközelítés miatt jellemzi így a helyzetet. A *hogy* törlése után előálló produktumot tekintve úgy látom, hogy ténylegesen kétféle mondat szerkezettel van dolgunk.

Az egyikben a mondat a *hogy* törlése után is megmarad összetettnek, alanyi alárendelő tagmondatkapcsolatnak. A fentebbi példára visszautalva tehát ilyen: *Lehet, elmegyünk kirándulni.* A *hogy* kötőszós megoldástól sem szerkezetében, sem tartalmában nem tér el. A főmondat nem veszít nyomatékából, a tagmondatok határán megmarad a szünet. A kötőszó nélküli forma legfőljebb stílusában különbözik a kötőszóstól: irodalmiasabb, választékosabb hatású lehet; adott esetben a szóismétlés elkerülését, a változatosságot is szolgálhatja. Részben megfelel annak, amit KENESEI (1992: 673) „kettőspontos” stílusnak nevez.

A másik esetben viszont valódi grammatikai változás történik. A *hogy* elmaradásával átrendeződik a mondat szerkezete. A tagmondathatár és vele együtt a szünet eltűnik, a *lehet* veszít a nyomatékából, sőt a kiejtésében akár redukció is bekövetkezik [le^het, leet], noha ez nem szükségszerű. Az egykori főmondat belesüllyed a mellékmondatába, azaz egyesül vele. Az említett példamondat tehát ilyenné alakul át: *Lehet elmegyünk kirándulni.* Ebben a *lehet* módosítószó, más terminussal (például GUGÁN KATALIN szóhasználatával) élve: mondatathatározó, vagyis a most ismertetett grammatikalizációs folyamat a *lehet* szófajváltásához vezetett. – Ez a módosítószó azt érzékelteti, hogy a beszélő a mondatbeli állítást komolyan számításba vehető lehetőségnek tartja, de nem biztos az érvényességében.

Nagyjából a *talán* szinonimájának tekinthető, bár bőven akadhatnak olyanok, akik szerint erősebb valószínűséget jelez, mint amaz.

Mindehhez hozzáteszem, hogy feltételezésem szerint GUGÁN KATALIN helyzetértékelése és az enyém között inkább csak szemléleti a különbség, nem pedig lényegi. És mint az alábbiakból kiderül, magam is belátom, hogy a *hogy* nélküli *lehet* kétféle használatát a gyakorlatban nemegyszer sokkal nehezebb megkülönböztetni, mint elméletben.

Tanulmányomban saját gyűjtésű példák közreadásával szeretnék hozzájárulni a *hogy* nélküli *lehet* viselkedésének jellemzéséhez. Céljaim közé tartozik az is, hogy felhívjam a figyelmet néhány elemzési nehézségre, módszertani csapdára. Nem utolsósorban pedig olyan megjegyzéseket is teszek, amelyek a jelenség eredetével és terjedésével kapcsolatosak.

2. Hallott adatok. Ha a *hogy* nélküli mondat szóbeli közlésből való, akkor véleményem szerint általában elég könnyű eldönteni, hogy az átrendeződött mondat szerkezetet és a *lehet* módosítószói alkalmazását képviseli-e; annál is inkább, mivel tapasztalatom szerint a másik, tagmondat-kapcsolatos típus a szóbeliségre nem jellemző. (Ezt a tapasztalatot megerősítő megfigyelésként vö. BENŐ-HEGEDŰS 2019: 193.) A mondat szerkezet átalakulásának többnyire jól felfedezhető tünete a *lehet* utáni érzékelhető szünetnek a hiánya és a *lehet* hangsúlytalanabb, nemegyszer kapkodó, valamelyest redukált kiejtése.

A hallott, azaz nem írott forrásból származó adatok közül elsőként azt említem, amelyik felhívta a figyelmemet a *lehet* utáni *hogy* elhagyásával bekövetkezett mondat szerkezeti átrendeződésre és a *lehet* szófajváltására. Nagyon sajnálom, hogy elmulasztottam a szöveggörnyezet és a dátum pontosabb rögzítését, a kontextus lényegére és a számunkra fontos szövegrészletre azonban jól emlékszem. – A mondat 2011-ben hangzott el a Való Világ című televíziós valóságshow 4. sorozatában. A műsorvezető arról kérdezte az egyik játékost, Bécit, a 26 éves szentendrei tánctanárt, hogy mi a véleménye vetélytársáról, Alekoszról. Béci a válaszában kiemelte, hogy sejtése szerint Alekosz népszerű lehet a nézők körében, de talán csak azért, mert a nézők csupán a napi (körülbelül félórányi) összefoglalókból ismerik, és nem kell egész nap elviselniük. Majd hozzátette: „[Ha én is csak az összefoglalókból ismerném], *lehet* nekem is kedvencem lenne.” A hangsúly nélkül ejtett *lehet* után Béci nem tartott szünetet.

2014-ben a Való Világ 6. sorozatát (az RTL II. tévécsatornán) már a gyűjtés szándékával figyeltem. Az ország különféle tájairól érkezett, nagy többségben huszonéves versenyzőknek körülbelül a felétől (15-ből 8-tól) hallottam a vizsgált mondat típust, persze egyénenként különböző sűrűséggel. A valóságshow négy hónapja alatt 90-nél több adatot jegyezhettem fel. (Igaz, a műsort „csak” gyakran néztem, nem mindennap. Gyűjteményem néhány példáját egyébként GUGÁN KATALIN is felhasználta 2015-ös tanulmányában, igen korrekt módon jelezve, hogy tőlem kapta őket.)

A teljes gyűjtemény közlésére itt természetesen nincs terem (és szükség sincsen rá), de bő válogatást mutatok be belőle, hogy szemléltessem az adatok

többféléiségét. Minden példa mellett megadom, hogy a valóságshownak melyik játékosától származik, valamint azt is, hogy 2014-nek melyik napján hangzott el.

Az alapeset természetesen az, ha a *lehet* módosítószó a mondat élén áll: „[Viki:] *Lehet* holnap ellopok egy macit” (febr. 12.); „[Ádám:] *Lehet* rafináltak lesznek [a játékosársak]” (márc. 4.); „[Aurelio:] *Lehet* ez az utolsó bulink így együtt” (márc. 15.); „[Iza:] *Lehet* mégis eszek egy kis pástétomot” (márc. 22.); „[Krisztián Izának:] *Lehet* most kajázok itt veled utoljára” (márc. 29.); „[Teo:] *Lehet* nem volt benne konkrétan az a szabályba, hogy a másikat ne rúgjuk már föl” (ápr. 9.).

Megesik, hogy a mondatkezdő *lehet* nemcsak módosítószóként, hanem ’bár, jóllehet’ jelentésű megengedő kötőszóként is értelmezhető: „[Viki:] *Lehet* kövér vagyok, de a fejem normális” (márc. 12.).

A *lehet* módosítószó előtt állhat szervesen mondatrészlet, megszólítás vagy diskurzusjelölő: „[Viki:] *Aurelio, lehet* ez az utolsó este, én úgy akarom tölteni, a melledre hajtva a fejem” (febr. 16.); „[Ádám:] *Hát, lehet* igazatok van” (márc. 4.).

Az persze szintén előfordul, hogy a *lehet* nem abszolút mondatkezdő elem, hanem az összetett mondatnak egy másik tagmondatát indítja: „[Viki:] Ő [ti. Aurelio] a villának az egyik lelke, *lehet* én vagyok a másik” (máj. 4.). És az is megtörténik, hogy a *lehet*-et (magyarázó) kötőszó kapcsolja a szövegelőzményhez: „[Teo:] *hiszen lehet* van abban valami, amit itt mindenki mondott” (ápr. 23.).

A *lehet* módosítószó előtt a (tag)mondatban állhat topik szerepű határozó: „[Aurelio:] *egy hét múlva lehet* megbocsájtok neki” (márc. 13.); „[Zsófi Vikiről:] És ő a legjobb barim. [Aurelio kommentárja:] *De holnap lehet* Iza...” [ti. Zsófi talán Izára fogja azt mondani, hogy ő a legjobb barátnője] (ápr. 29.); „[Viki:] *A saját levébe’ lehet* még jobb, mint ha olajba’ lenne” [ti. a spagetti] (máj. 2.); „[Teo:] Úgy gondolom, *Iza ellen lehet* nagyobb esélyem lenne visszajönni” (ápr. 21.). – A topik kontrasztív is lehet: „[Krisztián:] Ma jóba’ vagyunk, *holnap lehet* utáljuk egymást” (febr. 25.).

Ha a topikos eseteket a „*lehet* modális ige mint főmondat + *hogy* kötőszós alanyi mellékmondat” tagmondatkapcsolatból vezetjük le, akkor azzal kell számolnunk, hogy a mondat szerkezeti átrendeződést és a *lehet* szófajváltását mondatátszövődés előzi meg: a mellékmondatnak a közlés szempontjából fontos eleme kiemelt pozícióba, a főmondati állítmány elé kerül, és ezután történik meg a *hogy* kötőszó törlése, a tagmondathatár eltűnése, a *lehet* nyomatékának gyengülése és a szófajváltás. A szóban forgó adatsor első példáján szemléltetve: *Lehet, hogy egy hét múlva megbocsájtok neki* → *Egy hét múlva lehet, hogy megbocsájtok neki* → *Egy hét múlva lehet megbocsájtok neki*. Lehetséges azonban az is, hogy nem szükséges ehhez a levezetéshez folyamodnunk, hanem a beszélő a ’talán’ jelentésű, grammatikalizálódott *lehet* módosítószót egyszerűen betoldja a közlésébe, egy egyszerű mondatba annak a jelzésére, hogy nem tényt akar kifejezni: *Egy hét múlva megbocsájtok neki* → *Egy hét múlva lehet megbocsájtok neki*. Erre a lehetőségre különösen akkor gondolhatunk, ha a beszélő már más módon is jelezte, hogy nem tényt fejez ki (l. pl. az *úgy gondolom* részletet a Teótól idézett adatban).

Az összetett mondatokban utalószó vagy vonatkozó névmási kötőszó is állhat a *lehet* előtt: „[Ádám Izának:] Ha Krisztián nem lenne, *akkor lehet* jobb esélyekkel indulnék nálad” (márc. 12.); „[Viki, válaszként egy műsorvezetői

kérdésre:] Ez a párbaj, ez a kék kendő nyitotta fel az én szememet, hogy vannak olyan emberek bent a villában, *akik lehet* látják énbennem azt, amit én is keresek valahol” (febr. 16.).

A *lehet* módosítószó néha párosan is használatos, szembeállításban: „[Ádám:] *Lehet* meg fogtok lepődni, *lehet* nem” (márc. 13.); „[Aurelio:] Hát most ez *lehet* gáz, *lehet* nem” (ápr. 22.).

Kivételesen a szinonimájával halmozva szintén felbukkan, tartalmi és kifejezésbeli bizonytalankodás jeleként: „[Aurelio:] Jó, a mega-giga nagyságúaktól [ti. pókoktól] még *talán lehet* most is kikönnyezek” (máj. 5.).

Megesik, hogy ismételve, gondolatritmus-szerű hatást keltve jelenik meg: „[Aurelio:] *Lehet* rosszul döntöttem; *lehet* tényleg eltaszítom azt, aki mellém állt volna” (márc. 14.). És előfordul, hogy a beszélő többszöri ismétléssel szinte tobzódik a használatában: „[Teo:] Átgondoltam minden mást, hogy *lehet* igazatok van, és *lehet* ezeket a dolgokat mérlegelnem kell, át kell gondoljam, hiszen *lehet* az volna a jobb döntés, és nem az, amit én gondolok” (ápr. 23.).

Olyan adatot is feljegyezhettem, amelyben a *lehet* hátravetve tűnik fel: „[Viki:] Azt odadom, de én eladom a hot dogot is(,) *lehet*” (febr. 19.). – Ebben a szörendben a *lehet, hogy...* mondat szerkezetétől való erős függetlenedést látok. A hátravetés talán egy kis szünettartással is jár; ezt jelzem a zárójelbe tett vesszővel. – Bár az adatnak szinte kivételes volta miatt nem egészen helyénvaló, szeretnék itt utalni arra a (vizsgálattal alá nem támasztott, csupán mindennapi tapasztalatokon alapuló, egy ismeretterjesztő cikkemben szóba hozott) megfigyelésemre, hogy a határozószók és módosítószók napjainkban, különösen a fiatalok nyelvhasználatában, hajlamosabbak arra, hogy a mondat végére kerüljenek, mint korábban (vö. HORVÁTH 2021: 517).

A Való Világból vett példák sorát olyan adattal zárom, amely elhangzásának a körülményei miatt különbözik a társaitól. Míg azok nagy többségükben spontán megszólalásokból valók, ez olyan esetet képvisel, amelyben a játékosnak módja volt az előzetes felkészülésre, sőt arra is, hogy beszédét leírja és felolvassa: „[Viki:] Azt tudom, milyen érzés egy kék kendőt [= a kihívottság jelképét] viselni, járni-kelni a villában úgy, hogy tudod [általános alany]: *lehet* ez lesz az utolsó [ti. kb. ilyen alkalom]” (febr. 16.). – Viki gondosan olvas, érezhetően ügyel a tagmondatok közötti szünettartásra, a *lehet* után viszont nem tart szünetet, hiszen ott nincs tagmondathatár. (Az esetről lényegében ugyanígy: GUGÁN 2015: 47.)

Szintén hangzó anyagot, de más típusút, fikciósat képvisel a Barátok közt című tévésorozat. Ezt 1998 és 2021 között, a hétköznapiakon sugározták az RTL Klub csatornán. Az írók kezdettől fogva törekedtek arra, hogy a dialógusokban helyet kapjanak a (főleg a tizen- és huszoneves korosztályra jellemző) nyelvhasználati újdonságok. Természetes tehát, hogy előbb-utóbb a *hogy* nélküli *lehet* alkalmazására is sort kellett keríteniük. Arról persze nem mernék biztosat mondani, hogy mikor bukkant fel a sorozatban; én 2014-ben figyeltem fel rá. Erős túlzás volna azt állítani, hogy a történetbeli párbeszédnek gyakori elemévé vált. Igaz, nem láttam minden részt, de 2014 eleje és 2016 közepe között tíznel kevesebb adatot jegyezhettem fel. (Később már nem voltam szorgalmas nézője a sorozatnak.)

A példák mellett itt is megadom, hogy melyik szereplőtől és mikor hangzottak el.

Kétharmadukban a *lehet* a mondat vagy tagmondat élén áll: „[Bendzsi:] Hát, nincs túl nagy forgalom... [Peti:] *Lehet* azért, mert itt ácsorogsz” [ti. elijeszted a vásárlókat] (2014. jún. 20.); „[Krisztián:] *Lehet* nem volt túl jó ötlet ez a leves” (2014. szept. 30.); „[Hanna Claudiának:] *Lehet* be kellett volna csomagolnia [Ágnesnek téged]. Akkor rájöttem volna, hogy te vagy az ajándék” (2015. jan. 5.); „[Hanna Ádámnak, amikor bennragadnak a liftben:] *Lehet* kiabálnunk kéne” (2015. júl. 20.); „[Hanna:] Elképesztő, hogy mennyire megváltoztál... [Peti:] *Lehet* azért, mert rájöttem, hogy nem te fűjod a passzátszelet” (2015. okt. 22.); – [Rudi Zsoltnak:] Majd ha már nem leszel bűnöző, *lehet* abbahagyom” [ti. ennek a hangnak a használatát] (2015. ápr. 29.).

Egyszer-egyszer diskurzusjelölő, illetőleg utalószó áll a *lehet* előtt: „[Natasa:] *Dehát lehet* csak szerencsém volt” (2016. máj. 19.); „[Lili:] Jó, hát hogyha tudtam volna, hogy mire számítsak, *akkor lehet* inkább kinn maradok” [ti. hajléktalanként az utcán] (2016. ápr. 14.).

Itt is van egy példa a *lehet* hátravetésére: „[Vili bácsi:] *Talán* csak félreértettünk valamit(,) *lehet*... Gondoltam, hogy az is *lehet*...” (2014. febr. 21.). – *Lehet*-séges, hogy ez az adat nem illik társainak a sorába, vagyis nem módosítószóval, hanem igével van dolgunk. Erre utalhat a mondatkezdő *talán*, különösen pedig a következő mondat, amelyben a *lehet* kétségtelenül ige. Másrészt az is gyanút kelthet, hogy a szereplő nem fiatal, hanem nyugdíjas, így kevésbé számíthatunk tőle a *lehet* módosítószói alkalmazására.

Mint láttuk, a valóságshow és a tévésorozat adatai a 2010-es évekből valók, a *hogy* nélküli *lehet*-tel foglalkozó tanulmányok szintén, és magam is ekkor figyeltem fel a jelenségre. Ezért koraiságával (és társtalanságával) igencsak feltűnő a múlt századi teleregénynek, a Szomszédoknak az adata. Annak idején elkerülte a figyelmemet; csak akkor fedeztem fel, amikor nemrég nosztalgizálva megnéztem az interneten a sorozatot. Az adatot tartalmazó szövegrészlet a teleregény egyik középkorú szereplőjétől, Gábor Gábortól, a fotóstól és vállalkozótól hangzott el. A *lehet* után nincs szünet, előtte pedig időhatározó áll kontrasztív topikként: „Ezek mögött a papírok mögött sok nagy vállalkozás ígér hasznót. Most vettem másfél millióért, *februárban lehet* a dupláját éri” (95. fejezet, 1990. dec. 13.).

Az olyan hangzó adatok közül, amelyeket nem tévéműsorból gyűjtöttem, csak egyet mutatok be. Azért tartom különlegesnek, mert azt tanúsítja, hogy a *hogy* nélküli *lehet* formálisabb beszédhelyzetbe is behatolhat. 2014. november 28-án az ELTE bölcsészkarán rendezett Generációk nyelve konferencián az egyik résztvevő, egy huszonéves fiatalember ezt mondta az előadásában: „Akkor *lehet* gyorsan felolvasom, hogy melyik csoport mit jelent”. – A *lehet* itt nem is a valószínűségi fokra utaló módosítószó, hanem udvariasságot, szerénykedést jelző elem.

3. Írott adatok. Írott szövegekből származó adataimat nem célzott gyűjtéssel, hanem egyszerűen olvasás közben találtam. A forrásjelzések feloldását tanulmányom végén, a hivatkozott szakirodalom jegyzéke előtt közlöm.

A 2. pontból kitűnt, hogy a hallott adatok között minden olyan esetben, amelyben számolni lehet a *hogy* törlésével, a kötőszó elmaradása a tagmondathatár

megszűnésével járt. Az írott adatok között viszont az a jellemzőbb, hogy a tagmondathatár a *hogy* hiányában is megmarad. Legalábbis a központozás, nevezetesen a vesszőhasználat erre vall. Igaz, a 4. és a 6. pontban kifejttem majd azt a véleményemet, hogy a vessző megléte nem (vagy nem mindig) tekinthető a tagmondathatárt igazoló bizonyítéknak.

Tanulmányában GUGÁN KATALIN (2015: 47) egy Szabó Magda-idézettel szemlélteti azt a jelenséget, hogy a *lehet* két egymást követő mondatban előbb *hogy* kötőszóval, azután pedig *hogy* nélkül szerepel; mind a központozás, mind az első mondat jelenléte azt valószínűsíti, hogy a tagmondathatár a második mondatban, azaz a *hogy* hiányában is megvan. A regényt (noha egy másik kiadásból) olvasva persze én is talákoztam a szóban forgó adattal: „[Háttér: Szabó Márta néni átnézi Zsófi házi feladatát.] *Lehet*, *hogy* mégis rosszak a példák, mert már hatodszorra olvassa, ugyan mit gondolkozik annyit azon a pár mondaton? *Lehet*, neki is a meggyről kellett volna írnia, mert az eredeti szövegben Pista bácsi egészséges, de hát neki olyan furcsa, hogy bottal huzigálja az ágakat, mikor fekszik, aztán olyan sovány szegény” (Szabó 67). – A *hogy* nélküli *lehet* egyébként a regényben később többször is előfordul: „*Lehet*, azért ordít [Pista bácsi], mert mindig rosszkedve van” (uo. 70); „*Lehet*, elhúzták a nótáját [ti. Zsófinak], attúl sokáig halgat a jányféle” (uo. 105); „*Lehet*, attul ilyen vad [ti. Zsófi], hogy mán picinek se vót ojan, mint a többi” (uo. 130); „*Lehet*, a gyermek hozott neki [ti. a kutatónak] valami üzenetet” (uo. 140); „Hogy mereszi a szemit [ti. Zsófi], ugyan mi hírt vitt oda fel, *lehet*, valami sürgöst” (uo. 140); „*Lehet*, még jobban meg fogja szeretni új munkahelyét, mint a régit” [ilyesmit mondott Anyának a személyzeti tisztviselő] (uo. 167); „*Lehet*, ű se tuggya” [ti. Dóri, hogy miért hunyorgat] (uo. 181).

Gárdonyi Géza, illetőleg Fekete István híres regényében szintén elem került egy-egy *hogy* nélküli *lehet*: „A család akarja [a házasságot]. *Lehet*, Margit se idegenkedik tőle” (Gárdonyi 2: 60); „Most pedig világgraszoló alvás következik. *Lehet*, mire [maga, Gyula] felébred, én már nem leszek itt, de alkonyatra megjövök” (Fekete 131). – Az utóbbi példában a beiktatott időhatározói mellékmondat is amellet szólhat, hogy a *lehet* megtartja önállóságát, nem süllyed bele alanyi mellékmondatába.

Németh László regényéből olyan adatokat jegyezhettem fel, amelyek emlékeztetnek a Szabó Magdánál találtakra; talán azért is, mert mindkét író egyfajta belső beszéddel „meghangosítja” hősei gondolatait: „Persze *lehet*, észre sem veszi” [ti. Ágnes hiányát az anyja] (Németh 2: 121); „Visszahúzódája után, *lehet*, Vetési is ilyesvalamit gondolt róla” [ti. frigidnek tarthatta Ágnest] (uo. 2: 161). – Különösen érdekesnek tartom azt az esetet, amelyben az író valóban megszólaltatja hősnőjét: „– *Lehet*, én fogom megkérni Frida nénit, hogy vegyen ide, úgy mint mást (kerülte meg [Ágnes] a pénzért szót) a lakójának” (uo. 1: 341). Ha nem fékezne a fantáziámat annak a tudata, hogy Kertész Ágnes az 1920-as évek Budapestjén élő orvostanhallgató, akár az is felvetődne bennem, hogy a vessző itt pusztá megszokásként, formalitásként szerepel, vagyis a tagmondathatár eltűnt, és a *lehet* nem más, mint a mellékmondatába süllyedt módosítószó.

Az adatok sorát műfordításból valókkal is gyarapíthatom: „No menjetek, menjetek! – mondta [Nyikolaj Andrejics Bolkonszkij herceg] – vacsorára, *lehet*, én is

odamegyek, elüldögélek veletek” (Makai ford. 2: 125); „*Lehet, sőt valószínű, nem élek már egy évig, hogy elnyerjem ezt a pénzt... abban a meglehetősen kétséges esetben, ha egyáltalán képes vagyok elnyerni*” (Vermes ford. 25). – Az utóbbiban a fokozó kapcsolatos mellérendelés eleve megakadályozza a *lehet* lesüllyedését.

A BENŐ–HEGEDŰS szerzőpáros (2019) az erdélyi magyar sajtóból bőven idéz példákat a *hogya* nélküli *lehet* használatára. Nekem nincsenek olyan saját gyűjtésű adataim, amelyeket újságolvasás közben találtam. Két példát mégis idézhetek a Cosmopolitan női magazinból. Közvetett úton, véletlenül akadtam rájuk egy debreceni nyelvésznek, KATONA CSILLÁNAK még egyetemistaként írt, nem a *lehet* kérdéseivel foglalkozó záródolgozatában: „Ha már többször elhasaltál a vizsgán, akkor *lehet* jobban kellene készülnöd!” (Cosmopolitan 2008/9: 65);¹ „A zűrös pasi láttán *lehet*, jobban teszed, ha iszkolsz a helyszínről” (Cosmopolitan 2008/11: 87).² – Az ellentmondásos vesszőhasználat ellenére a szöveg jellege miatt úgy sejtem, hogy mindkétszer a tagmondathatár eltűnésével és a *lehet* szófajváltásával (módosítószóvá válásával) van dolgunk.

S ha már az „orvanyagoknál” tartunk, szintén egy nyelvészeti tanulmány nyomán közlök egy „írott beszélt nyelvi” példát Kárpátaljáról, fiatalok internetes csevegéséből: „*Lehet* jobb is, hogy nem emlékszel, [oldalváltás] nem hiszem, hogy szeretnéd vissza hallani [!] a szavaidat”.³

4. Ifjúsági regénysorozatok adatai. Ebben a pontban két terjedelmes (kilenc, illetőleg hét kötetből álló) ifjúsági regénysorozatnak az adataival foglalkozom. Az egyik Leiner Laura műve: A Szent Johanna gimi, a másik Maros Edité: a Hűvösvölgyi sulí. Ezek a könyvek a 2010-es években jelentek meg, és budapesti (képzletbeli) gimnáziumok diákjainak a világában játszódnak. A két író napló, illetőleg naplószerű feljegyzések formájában alkotta meg regényét, egy-egy hősnőjének a bőrébe bújva. Hősnőik nemcsak beszámolnak életük eseményeiről, gondolataikról, érzéseikről, hanem sok-sok beszélgetés részletes felidézésével teszik ezt, alkalmat adva korosztályuk nyelvhasználati jellegzetességeinek megjelenítésére. A jelek szerint ezek közé tartozik a *hogya* nélküli *lehet* használata is.

Miért vizsgálom a két ifjúsági regénysorozatot más szépirodalmi művektől elkülönítve?

Mindennapi tapasztalataim szerint a *lehet*-nek a *hogya* nélküli, tagmondattöreléssel és szófajváltással járó használata a fiatalabbakra, a negyvenéves kor alattiakra jellemző, az 1970-es évek születőitől és az idősebbektől még nem igen hallottam. Egybevág ezzel a Való Világ 6. sorozatának vallomása, közvetve a Barátok közté is. (A Szomszédokból idézett korai adat viszont ebből a szempontból is kivétel.) – És bár szintén nem teljesen közvetlenül, a DEME–GUGÁN–

¹ Idézi (nem erre): KATONA CSILLA, Szleng és a Cosmopolitan. Záródolgozat. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2010. 22.

² Idézi (nem erre): Uő uo. 23.

³ Idézi (nem erre): FÁBIÁN BEÁTA, Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Generációk nyelve*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter Nonprofit Kft. – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2016. 141–143.

SASS–MÁDY szerzőnégyes tanulmányában bemutatott felmérés (2017: 24) is ebbe az irányba mutat.

A két ifjúsági regénysorozat szerzői fiatalok, hőseik még náluk is ifjabbak. Ez növelheti az esélyét annak, hogy ezekben a regényekben megjelenjék a *hogy* nélkül használt módosítószóvá vált *lehet*.

Leiner Laura is, Maros Edit is mindig vesszőt tesz a „gyanúba fogható” *lehet* után. Ez látszólag szünettartást jelez a tagmondatkapcsolat megmaradásával. Csakhogy azt gyanítom, hogy az írónok a vesszőt nem egyfajta „kettőspontos stílus” (vö. KENESEI 1992: 673) elemeként alkalmazza, hanem inkább csak megszokásból, egy vélt helyesírási, központoszási szabályt követve, tehát voltaképpen tévesen. Feltételezésem szerint a *lehet*, *hogy* szerkesztésmódból megőrizve átemelik, átörökítik a vesszőt a *hogy* nélkülibe.

Bemutatok néhány példát a regényekből a *hogy* nélküli *lehet* használatára: „– Megnyerem a versenyt! Ez tény – folytatta [Kinga], nekem meg, *lehet*, az elmúlt napok feszültségei miatt, de betelt a pohár!” (Leiner 2: 319); „Óvatosan átöleltem [Virágot], és komolyan, *lehet*, rémes barát vagyok, de nem tudtam mit mondani” (uo. 344); – „*Lehet*, jobb lenne, ha hazamennénk” (Maros 2: 315); „– És akkor most mit csinálsz? – kérdeztem reményvesztetten, és úgy éreztem, *lehet*, Nórinak lesz igaza” (Maros 5: 18).

Egy-két elbeszélői reflexióban látok esélyt arra is, hogy a tagmondatkapcsolat valóban megmaradt, tehát a vesszőhasználat helyes, noha a másik lehetőséget valamelyest valószínűbbnek gondolom: „Ezen a ponton kezdett elhalni a beszélgetés (gratulálok, Kassai Dóra, *lehet*, kicsit túlzás a szavak koronázatlan királynőjének képzelned magad...), amitől bepánikoltam, ezért hirtelen ötlettől felindulva bedobtam egy mentőkérdést” (Maros 2: 57); „Amúgy ez nem is hülyeség, *lehet*, rajtam is segítene, ha elkezdenék történelmi filmeket nézni, hátha közelebb kerülne ehhez a tudományhoz, ami állítólag elsősorban nem is tantárgy, hanem maga az élet” (Maros 4: 132).

Megesik azonban az is, hogy a vesszőhasználat ellenére a szünettartás és a tagmondathatár megőrzése szerintem szinte teljesen ki van zárva: „– Nem tudom, *lehet*, elkeveredett [a dolgozatom] – vonta meg a vállát [Virág] még mindig reménykedve” (Leiner 1: 102); „– Hé, *lehet*, rájöttek, hogy Neményi földönkívüli – töprengött Zsolti” (Leiner 3: 195).

5. Egy sajátos eset. Ebben a pontban egy olyan esetet mutatok be, amely a *hogy* nélküli *lehet* presztízskének növekedésére vall.

A tokiói olimpia idején, 2021. július 24-én a tévé M4 sportcsatornájának honlapja videófelvételen tette közzé Csernoviczki Éva cselgáncsozó nyilatkozatát, ezzel a címmel: „Csernoviczki Éva: *Lehet* ez volt az utolsó olimpiám”.⁴ Magában a nyilatkozatban ez hangzott el: „Az olimpia az *lehet*, *hogy* ez volt az utolsó” [ti. számomra]. A cím tehát sajátosan „normalizálta” a szöveget, s ehhez úgy alkalmazta a *hogy* törlését, mint természetesnek, közkeletűnek tekintett szerkesztésmódot.

⁴ <https://m4sport.hu/videoek/csernoviczki-eva-lehet-ez-volt-az-utolso-olimpiam> (2021. 07. 24.)

6. Értelmezési és módszertani nehézségek. Hogy a *lehet* utáni mellékmondatban a *hogy* elmaradása lényegesen különböző következményekkel járhat, az a nyelvi tanácsadásban és a kutatásban egyaránt nehézségeket, félreértéseket okozhat. Könnyen előfordulhat, hogy a tanácskérő levélíró és a tanácsadásra vállalkozó nyelvész, illetve a kísérletet végző kutató és a kísérleti alany a közös hullámhossz megtalálása helyett két malomban öröl.

Példaként először a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda e-nyelv.hu oldalának nyelvi tanácsadó rovatából idézek egy (elektronikus) levélváltást, a nyelvészeti szakirodalomban szokásosabb formához igazítva, de a tartalmat persze változatlanul hagyva (<https://e-nyelv.hu/2014-04-20/lehet-hogy-nelkul/>). [A kérdés:] „Megengedett-e a *lehet* szó *hogy* nélküli használata: *lehet, elmegyek fodrászhoz*, stb.? Az én fülemet nagyon bántja. Helyes így használni? És ha nem, akkor mi van azokkal, ahol nem olyan zavaró, például: *félek, nem vagyok rá képes*. Ez ugyanaz a helyzet?” [A válasz:] „Igen, a két helyzet hasonló egymáshoz, és nem helyteleníthető egyik sem. A *hogy* nélküli alakok leginkább az élőbeszédben fordulnak elő, de a megértést nem zavarják. Valahol még jobb is, ha elhagyjuk a *hogy* kötőszót, a szóismétlést elkerülendő: *Azt mondtam neki, hogy lehet, (hogy) elmegyek fodrászhoz*.”

A levélváltás több fontos kérdést is felvet. Először is: pontosan arra kérdezte rá a levélíró, amire kíváncsi volt? Valóban a *Lehet, elmegyek fodrászhoz* típusú („kettőspontos” stílusú) szerkesztésmód bántja-e a fülét? Lehetséges, ahogy az is, hogy a *félek, nem vagyok rá képes* kevésbé zavarja. De lehet, hogy azért érzi jobbnak az utóbbit, mert ami igazán zavarja, az a *Lehet elmegyek fodrászhoz*-féle tagmondattörő megoldás. Könnyen el tudom képzelni, hogy inkább erre gondolt, és példamondatában a vesszőt nem a szünet jelzésére alkalmazta, hanem csupán megszokásból, úgy vélve, hogy ilyen a helyes központosítás. – A válaszadó nyelvésznek nem volt könnyű feladata, hiszen a felelet némi gondolatolvasást is kívánt. Azt hiszem, ő ezzel nem volt egészen tisztában. A tanácsa arra vall, hogy a „kettőspontos” stílusra, a *hogy* egyszerű megtakarítására gondolhatott. Ha így van, akkor viszont megalapozatlannak tartom a válasznak azt a részletét, hogy „A *hogy* nélküli alakok leginkább az élőbeszédben fordulnak elő”. Úgy látom, a válaszadó magabiztosan felelt, viszont a válasza szerintem hiányos. Azt persze nem tudhatjuk, hogy a levélíró (helyesen vagy helytelenül) úgy érezte-e, hogy pontos feleletet kapott.

Tanulmányában GUGÁN KATALIN (2015: 45) megemlíti a nyest.hu internet-oldal 2014-es játékos felmérését, amelyben a Nyelv és Tudomány szerzői április elseje alkalmából arról nyilatkozhattak, milyen nyelvhasználati jelenségek irritálják őket. Az egyik szerző azt is felsorolta, hogy tapasztalata szerint melyeket utálják a magyartanárok. A sorban ez is helyet kapott: „ha kimarad a *hogy lehet* után (pl.: *Lehet, elmegyek*)”. – Kommentárként már én teszem hozzá: Sajnos a nyest.hu szerzője nem teszi egészen világossá, hogy a *lehet* utáni *hogy* kötőszónak melyikfajta elmaradására gondol: a tagmondatkapcsolatot megtartóra vagy a tagmondattörőre? (Esetleg mindkettőre?) A vessző szerepeltetése a példában a tagmondathatár megmaradását sejteti, de egyáltalán nem biztos, hogy a példa bemutatója (SOMFAI BARBARA) erre gondol. Szerintem legalábbis valószínűbb, hogy a tagmondattörő megoldás az, amelyik a magyartanárokat zavarja.

A DEME–GUGÁN–SASS–MÁDY szerzőnégyes tanulmánya (2017) olyan felmérésről számol be, amely az internet közvetítésével végzett kísérlettel bizonyos nyelvhasználati megoldások elfogadottságát tesztelte több korosztály körében. A vizsgált jelenségek között a *hogy* kötőszónak a *lehet* utáni elmaradása is helyet kapott. Az azonban sajnos nem derül ki, hogy a kísérlet alapszakaszában a tesztelt mondatok milyen központoszással szerepeltek: a *lehet* után kitett vesszővel vagy vessző nélkül? Ezen pedig sok múlik. A kísérleti alanyok a vesszőben a szünettartás jelét, vagyis a tagmondathatár megtartását láthatják; a vessző elhagyását viszont talán helyesírási hibának ítélik. Mindez persze erősen befolyásolhatja a válaszukat. Lehetséges például az, hogy az alanyok egy része a *hogy* kötőszónak a tagmondathatárt megtartó elhagyását elfogadhatónak tartja, a tagmondattörlést viszont nem.

Ha erre a szempontra is gondolunk, akkor nem alkothatunk pontos képet az elvégzett kísérlet eredményéről. Mindenesetre a jövőbeli kísérleteket, ha lesznek ilyenek, csak a *hogy* elmaradásának két típusát gondosan megkülönböztetve célszerű elvégezni. Úgy vélem, ezt hangzó anyaggal könnyebb megvalósítani, mint leírt példamondatok tesztelésével; az utóbbi megoldás több teret adhat a félreértésnek.

A BENŐ–HEGEDŰS szerzőpáros (2019: 196–197) – példákkal is szemléltetve – kiemeli, hogy az erdélyi (szerkesztett, korrektúrázott) sajtóban a vessző a *lehet* után nemegyszer elmarad. Példáik ugyanakkor azt is mutatják, hogy ez nem következetesen érvényesülő szokás.

A 4. és a 6. pontban írtak alapján (sőt talán a 3. pont egyes részleteire is gondolva) úgy látom, hogy a nyomtatott írásbeliségben (azaz eltekintve a jellegzetesen internetes műfajok – blogok, kommentek stb. – hanyag, gyakran szándékosan, módorosan hanyag központosásától) a *hogy* nélküli *lehet* típusainak elkülönítésében a vessző mellőzése biztosabb elemzési, értelmezési fogódzó, mint a szerepeltetése.

7. Eredet és terjedés. Tanulmányában a BENŐ–HEGEDŰS szerzőpár (2019: 198–199) a *lehet elmegeyek* szerkesztésmód eredetét illetően valószínűbb lehetőségként azzal számol, hogy a magyarországi beszélt nyelvbe az erdélyi regionális köznyelvből került át, ott pedig romániai magyar nyelvjárásból átvett, végső soron román nyelvi mintát másoló megoldás lehet. Nem zárják ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy a szerkesztésmód belső, vagyis a magyaron belüli változás eredménye, és használatát a román hatás csupán felerősítette.

A figyelmet érdemlő román mintára és a szerkesztésmódnak a magyarországinál erőteljesebb erdélyi jelenlétére tekintettel valóban reálisnak látszik az a feltételezés, hogy a magyarországi beszélt nyelvben az erdélyi regionális köznyelvből való. Ezzel kapcsolatban azonban fel kellene tenni néhány olyan kérdést, amelyeket a szerzőpáros tanulmánya nem említ; akkor is, ha (egyelőre) nem tudjuk rájuk a választ. Volt-e és van-e annyira erős az erdélyi regionális köznyelvnek és a magyarországi köznyelvnek a beszélői között a kapcsolat, hogy a szerkesztésmód elég gyorsan és nagymértékben átkerüljön az előbbi nyelvváltozatból az utóbbiba? Találó-e az a megfigyelésem, hogy a *lehet elmegeyek* típus használatában a magyarországi beszélők között elég éles a generációs különbség? Ha igen, akkor mivel magyarázható, hogy a fiatalabb nemzedéket az erdélyi regionális köznyelv felől érkező hatás sokkal erősebben érintette, mint a középkorúakat és az idősebbeket?

Elegendő ehhez pusztán az, hogy a fiatalok általában fogékonyabbak a nyelvhasználati újdonságokra? Mióta figyelhető meg az erdélyi sajtóban a szerkesztésmód számottevő jelenléte, és összefügg-e valamiképpen ezzel a magyarországi terjedés ideje? (Csak zárójelben kérdezem: Erdélyben van-e nemzedéki különbség a szerkesztésmód használói között?)

Ha kontaktushatás helyett belső fejleménnyel számolunk, természetesen akkor is felvetődik a kérdés, hol és mikor indult meg a változás, és miért éppen akkor, hiszen a lehetőség korábban is meglett volna rá.

8. Összegző megjegyzések. Tanulmányomban hangsúlyoztam, hogy a *hogy* nélküli *lehet* használatának vizsgálatában mindenképpen törekedni kell a tagmondatkapcsolatot megőrző és a tagmondattörölő típus határozott megkülönböztetésére. A szóbeliséget tekintve ezt könnyebbnek tartom, mint az írásbeliségre nézve. Az írott adatok elemzésekor a vesszőhasználat támpont lehet, de zavart, félreértést is okozhat. Érdemes ezt figyelembe venni a nyelvi tanácsadó munkában és a kísérletek előkészítésekor is; a szépirodalmi példák értékelésekor is szükséges arra gondolni, hogy a vesszőhasználat nem (mindig) kétségtelen bizonyítéka a tagmondathatár megőrzésének. A *hogy* nélküli *lehet* használatának eredetét, terjedését (a regiszterbelit is beleértve), nemzedéki megoszlását illetően számos kérdés vár tisztázásra.

Kulcsszók: tagmondathatár, tagmondattörölés, szófajváltás, központosítás, régiók, generációk

Szépirodalmi források⁵

Fekete = Fekete István: Tüskevár. Tizenkettedik kiadás. Móra Könyvkiadó, Budapest, /1978.

Gárdonyi = Gárdonyi Géza: Isten rabjai. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, /1979.

Leiner 1 = Leiner Laura: A Szent Johanna gimi 1. Kezdet. Ciceró Könyvstúdió, 2010.

Leiner 2 = Leiner Laura: A Szent Johanna gimi 2. Együtt. Bővített kiadás. L&L Kiadó, 2016.

Leiner 3 = Leiner Laura: A Szent Johanna gimi 3. Egyedül. Bővített kiadás. L&L Kiadó, 2016.

Makai ford. = Lev Tolsztoj: Háború és béke. Ford. Makai Imre. Európa Könyvkiadó, /1976.

Maros 2 = Maros Edit: Hűvösvölgyi sulí 2. Studium Plusz Kiadó, Budapest, 2013.

Maros 4 = Maros Edit: Hűvösvölgyi sulí 4. Studium Plusz Kiadó, Budapest, 2014.

Maros 5 = Maros Edit: Hűvösvölgyi sulí 5. Studium Plusz Kiadó, Budapest, 2014.

Németh = Németh László: Irgalom. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Szabó = Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának. Ifjúsági kiadás. Holnap Kiadó, Budapest, /1999.

⁵ A 21. század előtti művek esetében az évszám elé tett „/” jellel arra hívom fel a figyelmet, hogy a kiadás dátuma eltér a mű születésének és első kiadásának évétől. – Mivel az ifjúsági regénysorozatok adatai több kötetből és többféle kiadásból valók, velük kapcsolatban mellőzöm a „/” jelet – ezzel nem torzítok, hiszen mindenképpen a 2010-es éveken belül maradunk –, és mindig az általam használt kiadás adatait szerepeltetem.

Vermes ford. = Agatha Christie: Nemezis. Ford. Vermes Magda. Európa Könyvkiadó, Budapest, /1999.

Hivatkozott irodalom

- BENŐ ATTILA – HEGEDŰS ATTILA 2019. Román hatás és nyelvjárási jelenség párhuzama egy adott szerkezet érvényesülésében: a *hogy* törlése a *lehet* után. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest–Piliscsaba. 189–200.
- DEME, ANDREA – GUGÁN, KATALIN – SASS, BÁLINT – MÁDY, KATALIN 2017. Towards capturing implicit innovative language attitude using an auditory Implicit Association Test. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 6/1: 3–40, i–xvi.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- GUGÁN KATALIN 2015. Hol volt? Hol nem volt? A tagmondatörlő grammatikalizációs folyamatokról a *lévén* és a *lehet* grammatikalizációja kapcsán. *Magyar Nyelv* 111: 38–53. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.1.38>
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. *A funkcionális magyar mondatan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2021. Nyelvhasználati furcsaságok ifjúsági regénysorozatokban. *Magyaróra* 3: 516–520.
- KENESEI ISTVÁN 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 529–713. <https://doi.org/10.1556/9789630596787>

About using *lehet* ‘may be’ without *hogy* ‘that’

The present study investigates the phenomenon of deleting the conjunction *hogy* ‘that’ in the subject complement clause of the main clause verb *lehet* ‘it may be (that)’, which can happen in two ways: on the one hand, it can be a stylistic variant of the biclausal structure, that is, of the case where a matrix clause – subordinate clause structure is retained; on the other hand, the clause boundary can cease to exist, the original matrix verb *lehet* may turn into a modal verb modifying its original subordinate clause. Commenting on the observations of the literature written in the 2010s, the author illustrates the features of these two types on the basis of data collected from written and spoken texts, and discusses both the importance and the difficulties of distinguishing these two types. He also examines the origin of the single-clause variant, the direction of its spread, and the generational differences in its use.

Keywords: clause boundary, clause deletion, conversion, interpunctuation, regions, generations.

HORVÁTH LÁSZLÓ
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont